

Обушенко О. М.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто особливості організаційно-підготовчих заходів і тактики проведення допиту неповнолітніх. Наведено перелік тактичних прийомів, котрі рекомендовано застосовувати у разі давання неповнолітніми неправдивих свідчень.

***Ключові слова:** криміналістичне забезпечення, тактика, підготовка до допиту, допит неповнолітнього, тактичні прийоми.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах, на жаль, спостерігається загострення криміногенної ситуації, що, як і будь-яке соціальне явище, безпосередньо пов'язано із змінами в соціально-політичних та економічних процесах (неможливість реалізувати проголошені трудові та соціально-економічні гарантії, зростання пропаганди насильства, відсутність реальної протидії вживанню алкоголю, наркотиків та ін.). Сукупність цих факторів зумовлює виникнення ряду негативних для нормального функціонування держави явищ, до яких належить і злочинність неповнолітніх. Занепокоєння викликає те, що водночас із зростанням злочинності неповнолітніх, вона впевнено і досить стрімко розвивається та змінює притаманні їй особливості, а саме: зниження віку неповнолітніх правопорушників, зростання жорстокості, зухвалості, «невмотивованість» злочинів, поява у структурі злочинності неповнолітніх так званих «дорослих» злочинів (убивств, розбійних нападів), груповий характер злочинності, її підвищена латентність [1, с. 4].

Серед слідчих (розшукових) дій, що проводяться при розслідуванні кримінальних правопорушень загалом та правопорушень неповнолітніх зокрема, найбільшу кількість складають допити.

Допит є найбільш поширеною слідчою дією, що займає майже 25 % від загальної кількості робочого часу слідчого [2, с. 282], за допомогою якої збирається інформація про злочинну діяльність певних осіб. У той же час допит – одна з найскладніших слідчих дій. Зі всього бюджету часу, що витрачається слідчим на провадження слідчих дій, на проведення допитів припадає понад 80 % [3, с. 3]. Правопорушники не зацікавлені у повному й всебічному розкритті та розслідуванні злочинів, що не може не впливати на правдивість їхніх показань. Тому для успішного проведення допитів слідчі повинні володіти знаннями про закони мислення, логічні методи і прийоми, закономірності психології та тактичні прийоми допиту. Втім, незважаючи на те, що допит є найбільш повторюваною процесуальною дією, він залишається складним, у

кожному конкретному випадку індивідуальним, а іноді – неповторним. Це, у свою чергу, вимагає від слідчого уникати шаблонності при їх проведенні, приймати негайні рішення в кожен конкретний момент, реагуючи на інформацію, що надходить від допитуваних.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Вагомий внесок у розробку наукових основ проведення допитів підозрюваних зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, П.Д. Біленчук, А.М. Васильєв, В.К. Весельський, Л.Я. Драпкін, А.В. Дулов, С.П. Єфімічев, Л.М. Карнеєва, В.М. Карагодін, В.О. Коновалова, В.С. Комарков, В.С. Кузьмічов, М.І. Кулагін, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, С.М. Стахівський, С.С. Ординський, М.І. Порубов, С.Я. Розенбліт, М.В. Салтевський, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, М.Л. Якуб, О.Ю. Ямпольський та ін. Втім, як зазначають у своїх працях вчені, судово-слідча практика свідчить, що працівники правоохоронних органів відчують труднощі у здійсненні допитів неповнолітніх. У результаті цього можуть порушуватися визначені чинним законодавством строки проведення розслідування, прийматися необґрунтовані рішення. У зв'язку із цим окремі аспекти зазначеної проблеми потребують додаткового дослідження.

Актуальність розглядуваної статті зумовлена необхідністю дослідження проведення допиту неповнолітніх з метою підвищення ефективності боротьби зі злочинністю цієї категорії осіб. До проблем допиту неповнолітніх зверталася у своїх працях значна кількість вчених-криміналістів, однак, злочинність даної категорії осіб трансформується з урахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільства, що потребує приділення уваги цій слідчій дії. Допит має будуватися з урахуванням вікових та психічних особливостей особи, що обумовлено індивідуальністю кожної особи, а тим більше неповнолітньої. Слід додати ще й несформовану психіку, відсутність достатнього життєвого досвіду і наявність негативних ключових факторів, які сприяють розвитку злочинності серед молоді.

Метою даної статті є формування відповідних рекомендацій щодо проведення допиту неповнолітніх. Тому що наявність знань про певні особливості визначає кількість сил та засобів, витрачених працівниками правоохоронних органів для отримання певного результату, який не завжди є позитивним, при розслідуванні цих злочинів. Результативне проведення допитів неповнолітніх неможливе без визначення деяких підготовчих заходів. Так, серед найбільш важливих є визначення місця, а саме – приміщення, проведення допитів неповнолітніх. Так, рекомендується, щоб робочий кабінет слідчого був світлим, з приємними нейтральними тонами шпалер, з аскетичною обстановкою, без зайвих предметів та речей, котрі б відволікали увагу допитуваного. Таким чином, створена невимушена обстановка сприятиме виникненню важливого психологічного контакту з особою.

Важливою складовою результату проведення допиту є й час, що проходить з моменту початку кримінального провадження. Так, показання підозрюваного, як правило, одержуються на початковому етапі розслідування зло-

чину. У цей момент він ще не знає, якими доказами володіє слідчий і практично не може протиставити свою лінію захисту [4, с. 193].

Зазначене вказує на необхідність слідчого спрямовувати зусилля на проведення допиту підозрюваного у найкоротший, з моменту початку кримінального провадження, час. Це не дозволить злочинцю виробити власну позицію. Підозрюваний може досить швидко змінити зайняту позицію під впливом тактичних прийомів. Без них складно, а іноді і неможливо, розкрити злочин [5, с. 8]. Кожна особа, яка належить до даної вікової категорії, має свій ступінь сприйняття обставин вчиненого злочину, та іноді цей процес супроводжується перебільшенням і фантазуванням.

Основним засобом викриття неправдивих свідчень неповнолітніх, як стверджують Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, Є.Р. Россинська, є прийоми емоційного впливу або засоби логічного переконання, але іноді вони можуть виявитися малоефективними, що, як наслідок, створить непорозуміння допитуваним самого факту розкриття неправди і призведе до впертого повторення ним явно беззмістовної брехні [6, с. 620]. Погоджуючись із зазначеною позицією авторів, слід зауважити, що доцільним є проведення повторного допиту, який має проводитися слідчим з урахуванням аналізу виявлених недоліків.

Кримінально-процесуальне законодавство України визначає проведення допиту неповнолітнього за участю таких осіб, як батьки, психолог, педагог та інші. Однак до обрання фахівця, в присутності якого буде відбуватися допит, варто поставитися відповідально. Попередньо з'ясувати у батьків, інших родичів, друзів, вчителів, хто у неповнолітнього користується авторитетом та повагою. Присутність такої людини на допиті слугуватиме запорукою успіху проведення даної слідчої дії. Обов'язковою умовою результативного допиту є налагодження з неповнолітнім психологічного контакту, для чого рекомендується спочатку торкнутися загальних тем (спорт, навчання, ігри, нові фільми, книжки та ін.), продемонструвати знання його потреб та інтересів. При допиті неповнолітнього підозрюваного слідчий має триматися спокійно, доброзичливо, але й достатньо твердо. Така манера поведінки сприятиме встановленню потрібного контакту з підлітком, налаштує його на відверту розмову [7, с. 208]. Тому саме вміння слідчого привернути до себе і отримати прихильність неповнолітнього є визначальним чинником у проведенні допиту.

Слідчому необхідно пам'ятати, що психологічний контакт повинен мати завжди двосторонній характер, його встановлення і підтримання залежать як від слідчого, так і від допитуваного, хоча ініціатива має належати саме слідчому.

Стосовно тактики проведення допиту, слід зазначити, що найбільш доцільним є побудова допиту у формі вільної розповіді, поєднаної з використанням простих, коротких і зрозумілих запитань.

Під час проведення допиту, враховуючи саму особу неповнолітнього, можна застосувати такі тактичні прийоми допиту:

- наведення прикладів із життя осіб, які стали на злочинний шлях у ранньому віці, а саме – перспективу все життя провести за ґратами не досягнув-

ши нічого в житті;

- викликати почуття аморальності вчинених протиправних дій, які обов'язково повинні бути пов'язанні з роз'ясненням, що не пізно стати на шлях виправлення і що ви, як слідчий, бажаєте допомогти;

- демонструвати поінформованість, яка, у свою чергу, змусить розповісти неповнолітнього всі обставини справи;

- роз'яснити, що сприяння слідству дасть передбачену законом змогу пом'якшити або в деяких випадках уникнути кримінальної відповідальності та ін.

Заслуговують на увагу й такі тактичні прийоми:

- які заохочують допитуваного до роздумів та дачі свідчень: постановка запитань, котрі дозволяють уточнити, яка саме інформація відома допитуваному за даною справою; нагадування у загальних рисах про подію, що відбулася, уточнення його емоціонального стану, обстановки, умов, за яких формувалися його свідчення; оживлення асоціативних зв'язків з метою відновлення у пам'яті сприйнятих ним факторів і т.п.;

- спрямовані на створення психологічного дискомфорту для допитуваного при активній протидії слідству з метою відмови допитуваного від протидії та введення слідства в оману, створення уяви про безнадійність таких спроб, використання сумнівів допитуваного у спроможності дотримуватися до кінця обраної ним неконструктивної позиції, раптове пред'явлення найбільш важливих доказів та ін.;

- які застосовуються у безконфліктних ситуаціях: створення доброзичливої обстановки на допиті, що сприяє дачі повних та достовірних свідчень, оживлення асоціативних зв'язків та надання допомоги у згадуванні сприйнятих допитуваним фактів, постановка уточнюючих питань з метою не допустити у свідченнях прогалин та неточностей та ін.;

- використовувані у конфліктних ситуаціях: створення на допиті суворої робочої обстановки, котра була б несприятливою для виразу неприязні до слідчого, а навпаки, викликала б повагу до нього; подолання неконструктивної позиції, створення враження про повну поінформованість слідчого про обставини справи; переконання допитуваного у безперспективності конфлікту, суперечок та приховування відомих йому фактів та ін. [8, с. 33].

Викрити неправду можна активним веденням допиту, тобто ставленням значної кількості запитань, що призводить до дезорганізації психічних процесів, тому що особі важко утримувати у пам'яті відповіді на попередні запитання [9, с. 41].

Відповідно, постановка уточнюючих, контрольних запитань сприяє його викриттю. Великого значення набувають й такі тактичні прийоми, як використання фактора раптовості, протиріч у свідченнях допитуваного, створення напруження. Доцільно використовувати як тактичний прийом різний темп допитів (прискорений, уповільнений). Все це ускладнює переключення уваги підозрюваного, створює для нього дефіцит часу на обмірковування вчинків слідчого, аналіз взаємозв'язку та логіки вчинюваних дій, позбавляє можливості дотримуватися обраного способу, лінії протидії розслідуванню. Результа-

том цього, як правило, є докази поведінки – обмови, повідомлення суперечливих даних та ін. Метою слідчого при використанні цього прийому є не спроба «спіймати» допитуваного на неточностях, а створити обстановку, котра переконує у марності спроб. Заслуговує на увагу й такий тактичний прийом, як допит на місці події. Повторне сприйняття місця, де відбулася подія, сприяє відновленню у пам'яті забутого. Не виключені випадки проведення повторних допитів з метою зміни особою показань на підтвердження версії, обраної та перевіреної слідчим як перспективної [10, с. 260].

Зазначені та інші тактичні прийоми повинні застосовуватися з урахуванням ситуації, що склалася по справі, та зайнятої допитуваним позиції. Важливим аспектом допиту неповнолітнього є фіксація його ходу за допомогою відеозапису [11, с. 191], що, на наш погляд, дозволить проаналізувати дії допитуваного, виявити та обґрунтувати реакції на відповідні дії і запитання слідчого.

Під час допиту неповнолітніх доцільно застосовувати технічні засоби, що створює сприятливі умови для одержання доказової інформації, дозволяє фіксувати не тільки показання, але й «психологічний клімат», у якому вони були отримані, та психологічно впливає на допитуваних. Вказаний тактичний прийом необхідно застосовувати під час проведення тривалих за часом допитів та розслідування багатоепізодних справ. Наведений засіб фіксації забезпечує повноту і точність відображення показань, дозволяє більш повно зберегти безпосередність сприйняття допиту та використовувати ці матеріали під час інших слідчих дій [12, с. 181].

Втім, можуть використовуватися й інші тактичні прийоми. Їх кількість, послідовність визначатиметься слідчим у кожному конкретному випадку. Професіоналізм слідчого полягає у першу чергу у тому, щоб він міг спланувати та використати увесь потенціал тактичних прийомів та отримати якомога більше інформації. В цілому розглянуті тактичні прийоми не мають бути ізольованими один від одного. Задача слідчого полягає в тому, щоб він, використовуючи всі прийоми та засоби, зумів правильно все спланувати, готуючись до допитів, варіював ними під час допитів, відмовляючись від одних і переходячи до інших, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася [13, с. 181].

Висновки. Підсумовуючи викладений матеріал, необхідно зазначити, що допити неповнолітніх мають свою складність та особливості, що, у свою чергу, потребує від слідчого ретельного планування допиту, наявності знань, навичок, життєвого та професійного досвіду. Саме це сприятиме якісному, професійному, а головне – відповідно до закону, проведенню такої слідчої дії, як допит неповнолітнього. Таким чином, можемо наголосити на необхідності використання слідчими усього наявного комплексу тактичних прийомів при проведенні допитів неповнолітніх з метою з'ясування істини у кримінальному провадженні.

Бібліографічні посилання

1. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання : навч. посібник / С.І. Яковенко, Н.Ю. Максимова, Л.І. Мороз, Л.А. Мороз. – К., 2006.
2. Криміналістика : ученик / под ред. А.Г. Филиппова и А.Ф. Вольнского. – М.,

1998. – С. 282.

3. *Весельський В.К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. – К., 1999.

4. *Стахівський С. М.* Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія / С. М. Стахівський. – К., 2005.

5. *Селиванов Н. А.* Расследование преступлений повышенной опасности : пособие для следователя / Н. А. Селиванов, А.И. Дворкин. – М., 1999.

6. *Аверьянова Т.В.* Криміналістика : учебник для вузов / Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. ; под ред. Р.С. Белкина. – М., 2001.

7. Криміналістика : підручник / кол. авт. : В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. – 4-те вид., перероб. і доп. – Х., 2008.

8. *Клим А. М.* Криміналістическая методика расследования злоупотребления властью или служебными полномочиями / А.М. Клим ; под ред. В.Ф. Ермоловича. – Минск, 2000.

9. *Митрохина З.И.* Использование знаний психологии при производстве допроса : учебное пособие. / З.И. Митрохина. – К., 1990.

10. *Лускатов О.В.* Організаційно-тактичні особливості допиту після відновлення слідства у справі про нерозкритий злочин / О.В. Лускатов // Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2007. – № 1 (32). – 360 с.

11. *Дьомін П.І.* Особливості тактики проведення допиту неповнолітнього злочинця / П.І. Дьомін // Захист прав, свобод та законних інтересів особи на досудових стадіях кримінального судочинства України : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 29–30 квітня 2010 р.) : у 2-х ч. – Херсон; Запоріжжя, 2010. – Ч. 2.

12. *Чаплинський К.О.* Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями : монографія / Чаплинський К.О. – Дніпропетровськ, 2004.

13. *Чаплинський К.О.* Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія / Чаплинський К.О. – Дніпропетровськ, 2006.

Обушенко А. Н. Криміналістическое обеспечение проведения допроса несовершеннолетних. Рассмотрены особенности подготовки и проведения допроса несовершеннолетних. Приведен перечень тактических приемов, рекомендуемых в случае дачи несовершеннолетними неправдивых показаний.

Ключевые слова: криміналістическое обеспечение, тактика, подготовка к допросу, допрос несовершеннолетнего, тактические приемы.

Obushenko O. M. Forensic support of conducting interrogation of minors. The article deals with peculiarities of preparation and conducting interrogation of minors. There is the list of tactical methods recommended in the case of giving false testimonies by minors.

Effective interrogation of minors is not possible without defining some preparatory measures. Among the most important is to define the place (space) and time interrogation of minors. It is reasonable to conduct re-examination, which should be conducted by the investigator based on analysis of deficiencies.

Psychological contact should always be bilateral, installation and maintenance depend on the investigation, and on being questioned, although the initiative should belong to the investigator.

Regarding the tactics of questioning the most appropriate is a construction of interrogation in free form story, combined with the use of simple, short and clear questions, the number and sequence of which will be determined by investigators in each case.

During interrogation of minors it's advisable to use hardware that creates favorable conditions for the reception of evidence-based information to record not only the evidence, but the "psychological climate" in which they were received, and psychologically affects questioned

Keywords: forensic support, tactics, preparation for interrogation, interrogation of minor, tactical methods.

Надійшла до редакції 24.02.2015